

MEDİAD

Medya ve Din Araştırmaları Dergisi | Journal of Media and Religion Studies

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

Haziran 2019, 2(1), 29-51

Geliş: 17.06.2019 | Kabul: 25.06.2019 | Yayın: 28.06.2019

Din Eğitimi Ekseninde Türkiye’de Medya ve Din Araştırmaları

Ayşe Zişan FURAT*

Öz

Kitle iletişim araçları, ya da daha yaygın kullanımlarıyla medya ile din alanı arasındaki ilişki, 2000’li yıllardan itibaren Türk akademisinin temel araştırma konularından bir tanesi haline gelmiştir. Dinî amaçlarla medyanın kullanımı, medyanın formel dinî ortamlar dışında alternatif bir eğitimi alanı oluşturmasına yönelik tartışmalar, pek çok diğer başlığın yanı sıra, kısa süre içerisinde din eğitimi alanında yansımaları bulmuştur. Bununla beraber, bu tartışmaların ele alındığı çalışmaların temel araştırma kaygıları veya araştırmacılarının akademik yönelimlerine ilişkin henüz sistematik bir çalışma yapılmamış bulunmaktadır. Medya ve din ilişkisine dair çalışmalarda temel araştırma eğilimlerini incelemeyi hedefleyen bu çalışma, Türk din eğitimi literatüründe konunun ele alındığı çalışmalarda temel araştırma soru(n)ları nelerdir?, sorusuna yanıt bulmayı amaçlamaktadır. Bu noktadan hareketle yapılan analiz doğrultusunda ise medya algısı, medyanın etkisi ve medyanın kullanımı şeklinde tespit ettiği soru(n) alanlarını, üç ana başlıkta detaylı bir şekilde tartışmaktadır. Literatürde ilgili çalışmaların detaylarına dair kapsamlı bir çerçeve sunarak, ilerleyen yıllarda yapılacak din eğitimi araştırmalarında değerlendirilebilmesi gereken araştırma konularını ortaya koymayı ümit etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, Medya, Din, Medya ve Din Araştırmaları

Media and Religion Studies in Religious Education Literature in Turkey

Abstract

Mass media and its relation with the religious domain have become one of the key topics in Turkish academia since the dawn of the new millennium. Sooner than later, scholar discussions related to the use of media for religious purposes as well as to the creation of a new media-centered pedagogical environment outside the formal settings gained a significant momentum in the field of religious education. Nevertheless, despite this strong current neither have the main research concerns nor the researchers’ main academic tendencies in these works been systematically researched yet. Accordingly, this paper aims to explore the main research trends in media and religion studies and to pursue answers to the following inquiry: Which research questions are prioritized in Turkish religious education literature? Thereupon, it suggests a generic framework for exploring the specifics in the relevant literature. The paper is divided into three main chapters in accordance with the most common research questions in the academic works, i.e. the ones about users’ perception of media, media effects and media use. Thus, the author aspires to introduce and promote some novel ideas for future religious education research.

Keywords: Religious Education, Media, Religion, Media and Religion Studies

ATIF: Furat, A. Z. (2019). Din eğitimi ekseninde Türkiye’de medya ve din araştırmaları. *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi (MEDİAD)*, 2(1), s. 29-51.

Giriş

Din eğitiminin temel ilgi alanları arasında bulunan din alanındaki öğrenmelerin hangi şekillerde sürdürüldüğü/sürdürülebileceği sorusunu, teknolojik gelişmeler göz ardı ederek açıklayabilmek mümkün değildir. Bilgi dolaşımının etkin bir şekilde gerçekleşmesini sağlayan her teknolojik yenilik, bunlar arasında da bu çalışmanın odak noktasını oluşturan kitle iletişim araçları, diğer bir ifadeyle medya², yaygınlık kazandıkları dönemi tanımlamada atıfta bulunulan temel belirleyiciler arasında sayılmıştır (Krş. Ong, 2010; McLuhan, 2007). Bu durum da, eğitim, dolayısıyla da din eğitimi alanında, en az iki kayda değer tartışma konusunun ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Bunlardan ilki, belki de en yaygın olarak tartışılanı, kitle iletişim araçlarının, okul ortamı dışında gerçekleşen öğrenmeler için cazip bir alternatif oluşturmasıdır. Geleneksel anlamda bireyin yaşantısı içerisinde amaçlı ve planlı olmadan kendiliğinden gerçekleşen öğrenmeler ile açıklanan informal eğitim (Öncül, 2000, ss. 1180-1181; Furat, 2008, ss. 32-38), günümüzde kitle iletişim araçlarının yaygın bir şekilde kullanımının da etkisiyle, bir anlam genişlemesine maruz kalmıştır. Nitekim bu araçlar aracılığıyla mesaj üretim sürecinin belirli kişi/gruplar tarafından yönlendiriliyor olması dahi, söz konusu eğitimin amaçlı ve planlı olmadığı görüşünün sorgulanmasını gerektiği anlamına gelmektedir. Bireylerin yeni medya aracılığıyla mesaj üretim sürecinde edindikleri aktif rol ise eğitim sürecindeki unsurların yeniden tanımlanması gerektiği anlamına gelmektedir (Krş. Furat, 2015).

İkinci önemli tartışma konusu ise, kitle iletişim araçlarının eğitim sürecinde bir araç olarak kullanılabilirliğidir (Krş. Furat, 2011). Kitle iletişim araçlarının tarihi gelişimi göz önüne alındığında sadece yaşadığımız yüzyıla has olmadığı anlaşılacak olan bu tartışma konusu, kendisini matbaa teknolojisi ile kitabın yaygınlaşmasında açık bir şekilde göstermiştir. 18. yüzyılın sonlarından itibaren devletleşen okul kurumunun etkinliğini sağlamasında, temel öğretim materyali haline gelen kitabın önemli rolü bulunmaktadır. Takip eden yüzyıllarda ise önce işitsel ardından ise görsel iletişime olanak sağlayacak kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması, öğretim süreçlerine yeni materyalleri tanıtmış; günümüzde dijital teknolojilerin sunduğu yeni imkanlar ise öğretim materyallerine yeni bir boyut kazandırmıştır. Nitekim, Öğrencilerin öğrenme süreçlerini destekleyici görsel ve işitsel materyaller, günümüzde eğitim ve öğretim sürecinin ayrılmaz bir parçası haline gelirken yeni medya, öğrencilerin öğrenim sürecine interaktif bir şekilde katılabilmelerine olanak tanımaktadır. Bu noktada hatırlatılması gereken önemli bir husus, eğitim araçlarının ve materyallerinin dönüşümünün öğrencilerin düşünüş ve algılayış biçimlerinin de dönüşümü anlamına geldiğidir. Her ne kadar günümüzde söz konusu dönüşümün hangi şekilde gerçekleştiğine dair henüz somut veriler elimizde bulunmuyorsa da kitle iletişim araçlarının bireysel ve sosyal hayatta edindikleri merkezî konumun bu araçların eğitimde kullanımını kaçınılmaz hale getirdiği de anlaşılmaktadır.

Zikredilen her iki konu, halihazırda çok boyutlu bir yapı haline dönüşen din eğitimine yeni bir tartışma / sorgulama alanının eklendiğinin sinyallerini vermektedir. Çok kültürlülüğün toplumsal hayatın vazgeçilmez bir parçası haline gelmesi, din eğitiminin temel hedeflerinin dinî anlamdaki inanç gelişiminden bireysel ve toplumsal refahı sağlamaya yönelmesi, din eğitiminin öğretmen odaklı yöntemlerinin yerini öğrencilerin aktif katılımının esas olduğu etkileşimli yöntemlerin alması vb. pek çok husus, din eğitiminin geleneksel yapısını, paradigma dönüşümü sayılabilecek bir sürecin içerisine yerleştirmiştir. (M. Ş. Aydın, 2011; Köylü, 2012, 2018) Ülkemizde özellikle 2000’li yılların başından itibaren din/î bilimler alanında çalışan araştırmacıların akademik ilgisini çekmeye başlayan kitle iletişim araçları, kısa süre içerisinde din eğitimcilerinin de gündeminde yer edinmeye başlamıştır.

Din eğitimi alanı ile ilgili çalışma yapan araştırmacılar, ilk dönemlerde kitle iletişim araçlarının kazandığı yaygınlık konusunda tedbir almak ve bu araçları etkin bir

şekilde kullanma arasında şekillenen çalışmalar üzerine yoğunlaşırken (Yorulmaz, 2018, ss. 449-450), günümüzde bu araçlar aracılığıyla gerçekleşen eğitimin dini algılama biçimlerini ne tip bir dönüşüme uğrattığını sorgulamaya yönelmeye başlamışlardır. Bu durumun en çarpıcı örneklerinden bir tanesi, çalışmamızda da yeri geldiğinde detaylı bir şekilde ele alınacak olan internet teknolojisidir. Görüleceği üzere olumlu ve olumsuz yönleriyle daimî bir tartışma konusu olan internet, günümüzde bir taraftan eğitimin etkin olarak sürdürülmesinde zorunlu araçlar arasında sayılırken, diğer taraftan bu kullanım aracılığıyla gerçekleşen din eğitiminin dijital dindarlık şeklinde tanımlanabilecek yeni tip bir din anlayışı oluşturması nedeniyle eleştirilmektedir (Örn. Akgül, 2008; Haberli, 2014).

Din eğitimi ile ilişkili tartışmalardaki fikrî çeşitliliği göstermek adına ilgi çekici örneklerden bir tanesi olan bu tekil örnek, çalışmanın temel araştırma konusunu oluşturan kitle iletişim araçlarının ilgili literatürde hangi şekillerde ele alındığının ve akademik araştırmalarda nasıl bir yönelim dönüşümünün bulunduğu tespitinin önemine de işaret etmektedir. Bu noktadan hareketle çalışmamız, ülkemiz din eğitimi literatüründe medya ve din ilişkisine yönelik yapılan çalışmalarda hangi araştırma soruları üzerinden konunun ele alındığını ortaya koymayı hedeflemektedir. Böylelikle gelecekte form değişirseler de önemlerini yitirmeyecekleri anlaşılabilir kitle iletişim araçlarına yönelik henüz yeterince tartışılmamış alanların tespit edilerek konuya ilgi duyan araştırmacılara yol gösterici mütevazî bir girişimde bulunulması hedeflenmektedir. Konunun bir makale kapsamında ele alınması ise birtakım zorunluluk ve sınırlıkların gündeme gelmesini kaçınılmaz kılmaktadır.

Din eğitimi alanının mahiyeti itibarıyla din/î bilimler alanındaki pek çok disiplin ile ortak araştırma sorularını paylaşması, söz konusu sınırlık alanlarından birincisini ve belki de en önemlisini oluşturmaktadır. Dini simgelerin kullanımı, dindarlık, dini sosyalleşme vb. din eğitiminin içeriği ve işlevleriyle yakından ilişkili konuların, pek çok disiplin tarafından ele alınması akademik bir çeşitlilik üretmektedir. Bu nedenden ötürü çalışmada din eğitimi literatürü kavramının geniş kapsamlı tanımı benimsenmiştir. Diğer bir ifadeyle, medya ve din ilişkisini din eğitimi bağlamında ele alan tüm çalışmalar, yazarlarının din eğitimcisi olmasına bakılmaksızın, kapsam dahilinde sayılmıştır. Çalışmanın konu ve kapsam tutarlığının sağlanabilmesi adına ise din eğitimi ve unsurları ile ilgili değerlendirmeleri ön plana çıkaran akademik metinler birincil önemde tartışılırken; diğer disiplinlerde yapılmış benzer çalışmalara önemlerine binaen gerek duyulduğunda atıfta bulunmakla yetinilmiştir. Bu kriter doğrultusunda literatürde yapılan araştırma neticesinde 49 adet konuyla doğrudan ilişkili akademik çalışmaya ulaşılmıştır.³

Tablo 1. Tespit Edilen Çalışmaların Türlerine Göre Dağılımı

Çalışma Türü	Frekans	Yüzde	Kümülatif Yüzde
Yüksek Lisans Tezi	11	22,45	22,45
Doktora Tezi	4	8,16	30,61
Kitap	2	4,08	34,69
Kitap Bölümü	10	20,41	55,10
Makale	10	20,41	75,51
Bildiri	12	24,49	100,00
TOPLAM	49	100,00	

Sunulan Tablo 1,⁴ medya ve din ilişkisine yönelik yapılan ve içerisinde ağırlıklı olarak din eğitimi konularına yer verilen çalışmaların türlerine göre dağılımını göstermektedir. Konuya ilişkin ilk yayının tespit edildiği 1989 yılından itibaren farklı sıklıklarla yayın konusu haline gelen konuya yönelik araştırmaların kitap, lisans üstü tezi, kitap bölümü, makale ve bildiri vb. farklı akademik türlerde yapıldığı anlaşıl-

maktadır. Tablonun ortaya koyduğu ilginç hususlardan bir tanesi, yapılan çalışmaların yaklaşık üçte birlik bölümünün lisans üstü seviyedeki tezlerden; bunların da yaklaşık dörtte üçlük bölümünün yüksek lisans tezlerinden oluşmasıdır. Bu durumu açıklayabilmek için; araştırmacıların akademik kariyerlerinin başlangıcında profesyonel bir biçimde konuya yaklaşma isteğinde olmaları, konunun güncel gelişmelerle yakından ilişkili olması nedeniyle genç jenerasyon akademisyenlerin ilgisini çekmesi vb. pek çok neden öne sürülebilir de, elimizde bulunan bilgilerle bu duruma net bir açıklama yapmak mümkün görünmemektedir. İlerleyen yıllarda araştırmacıların konuya yönelik akademik ilgilerinin tespitini sağlayacak çalışmaların yapılması ile ancak konuya ilişkin bir detaylı açıklama bulmak mümkün olacaktır.

Araştırma sürecinde tespit edilen diğer bir husus, yapılan çalışmanın metodolojisini belirlemede etken olan temel faktörler arasında bulunması nedeniyle özellikle zikredilmelidir. Konu seçimi, basım yılı, metodoloji ve veri toplama/analiz yöntemi kriter olarak alınarak tespit edilen çalışmalar üzerine yapılan kategorik tasnif, literatürün kısa süre içerisinde çok çeşitlilik gösteren bir yapı haline dönüştüğünü göstermektedir. Bununla beraber; yapılan araştırma esnasında metinlerin kendilerini tanımlama biçimleri ile içerikleri arasında birtakım farklılıkların bulunduğu tespit edilmiş, konunun popülerliği nedeniyle çalışmaların hangilerinin “akademik” çerçevede değerlendirileceğine yönelik cevabın göreceli olacağı düşüncesi ve araştırma kapsamında ulaşılabilen çalışmaların literatürü tam anlamıyla yansıtmayabileceğine yönelik kaygı, araştırmacıyı çalışmasının metodolojisinin seçimi açısından önemli bir dilemma ile karşı karşıya bırakmıştır.⁵

Buna göre; çalışmaları nicel analize tabi tutarak değerlendirmek, elde edilen veriyi farklı değişkenler bağlamında tanımlama imkânı sunuyorsa da, bu çalışmanın maksadını aşarak, eldeki sınırlı veri üzerinden genellemeye ulaşma iddiası taşıma riskine sahiptir. Ayrıca, tespit edilen çalışmaların çok çeşitli yapısı, metinlerin meta-analiz aracılığıyla değerlendirilmesine de imkân tanımamaktadır.⁶ Bu nedenden ötürü, çalışmanın asıl amacının literatürde konunun hangi şekillerde ele alındığını tespit etmek olduğu da göz önünde tutularak, konuyu genellemelerden uzak detaylı bir şekilde ele almaya imkan sağlaması nedeniyle nitel araştırma deseni tercih edilmiştir. Yapılan çalışmanın maksadının salt bir literatür ve doküman analizinin ötesine geçmesi nedeniyle de araştırmacıların yönelimlerini en etkili bir şekilde yansıtabileceği düşüncesiyle çalışmaların kendi ifade ettikleri–mevcut olmadığı takdirde araştırmacı tarafından tespit edildiği– biçimiyle araştırma soru(n)larının analiz birimi olarak esas alınmasına karar verilmiştir. Bu doğrultuda inceleme yapıldığında tespit edilen çalışmaların, içerik ve kapsamı açısından değerlendirildiğinde, özetle medya algısı, medyanın etkisi ve medyanın işlevselliği başlıkları altında toplanabilecek üç temel soru(n) alanının ön plana çıktığı görülmüştür. Çalışmanın üç temel bölümünü oluşturan bu başlıklara yönelik değerlendirme sunulduktan sonra, sonuç bölümünde mevcut literatürdeki eksiklikler tartışılmıştır.

1. Medya Algısı: Medyayı Din Eğitimi Açısından Nasıl Algılıyorz/ Kullanıyoruz?

Ülkemizde medyanın araştırmacıların yoğun ilgisini çekmeye başladığı 2000’li yılların başından itibaren tartışılan temel soru(n) alanları arasında yer alan medya algısı; kullanıcıların kitle iletişim araçlarına yönelik tutumlarını, üstlendikleri işlevlere ilişkin görüşlerini ve medyayı kullanma nedenleri vb. çok sayıda hususu içermektedir. Bu şekilde çok yönlü ve geniş kapsamlı bir konuyu ele alabilmek amacıyla araştırmacılar, kullanıcıların medyaya ve medyada dinin ele alınışına ilişkin görüşlerini tespit edebilecekleri saha araştırmalarına yönelmişlerdir. Bu araştırmalar çerçevesinde özellikle kullanıcıların profillerinin ve medyayı kullanım biçimlerinin detaylı analizini sunmuşlardır. Eğitimin hedefleri ve sürdürülüş biçimiyle doğrudan ilişkili bu iki soru, aşağıda görüleceği üzere, din eğitimi alanı ile ilişkili yapılan çalışmaların da odağını oluşturmuştur.

Ortak noktaları, araştırma sorularının doğrudan kullanıcılardan toplanacak veri aracılığıyla yanıtlanabilmesi nedeniyle, saha araştırması olan bu çalışmalar, inceleme konusu olarak ele aldıkları araç ve örneklem itibariyle geniş bir yelpazeyi içermektedir. Literatür açısından bir çeşitlilik olarak nitelendirilebilecek bu durum, araştırma neticesinde elde edilen bulguların zaman içerisinde gösterdikleri değişimin takibi açısından ise bir dezavantaj oluşturmaktadır. Bu bölümde incelenen çalışmaların da temel kaygısının ele aldıkları grupların kanaatlerini yansıtmak olmasından ötürü, çalışmaların örneklemleri esas alınarak değerlendirme yapılmasına gayret gösterilmiştir.

Konuya yönelik ilk dönemli çalışmalara bakıldığında özellikle çocukların medya algısının din eğitimi araştırmacılarının ilgisinin odak noktasında olduğu anlaşılmaktadır. Din eğitimi açısından en hassas gruplar arasında sayılan çocukların, etkileri pek çok faktöre bağlı olarak değerifkenlik gösteren medya araçlarını kontrolsüz bir şekilde kullanmaları neticesinde karşılaşacakları sonuçlara yönelik endişe, bu çalışmaların ortak noktasını oluşturmaktadır. Söz konusu endişenin sınırlarını belirleyebilmek ise genel olarak medyaya gerekse müstakil kitle iletişim araçlarına ve bu araçlarda yer alan yayınlara ilişkin görüşleri tespit etmekle mümkün olacaktır.

Bu alışmalar arasında Orhan'ın (1997) "Televizyonda Yayınlanan şiddet, Cinsel ve Dini İçerikli Filmlerin ve izgi Filmlerin ocukların Dini Duyguları zerine Etkisi" isimli yüksek lisans tezi tespit edilebilen en erken dönemli olanıdır. "8-12 yaş grubu çocukların televizyonda yayınlanan şiddet ve cinsel içerikli yayınları, dini temalı yayınları ve çizgi filmleri izlemeleri izleme oranları ile dini duyguları arasında nasıl bir ilişki vardır?" sorusundan hareketle konuya yaklaşan araştırmacının, her ne kadar çalışmasının başlığında etki ifadesini kullanıyorsa da, içerik itibariyle çocukların dinî programları seyretme durumu, söz konusu yayınları izleme nedenleri ve televizyonu bir din ğretimi aracı olarak değerlendirmeye yönelik görüşleri üzerinde durduğu anlaşılmaktadır. Araştırması erevesinde Konya ilindeki ilköğretim okullarında okuyan çocuklar (n=300) zerine uyguladığı anket çalışmasının sonuçlarını paylaşan yazar, çocukların %31,9'luk bölümünün dinî programları izlemediğini; %27'sinin televizyonun dini ğretebileceğine inandığını, %42,3'nn ise bazen bu fikirde olduğunu, geri kalan %30'luk bölümün ise televizyonun dini ğretebileceğine inanmadığını tespit etmiştir (Orhan, 1997, ss. 55, 58). Çocukların televizyona yönelik yaklaşımlarını tespit edebilmek açısından ilk girişimlerden sayılabilecek bu çalışmanın ardından Aksu'nun (2004) doktora çalışması konuya daha detaylı bir perspektif kazandırmıştır.

Yazarın kendi ifadesiyle (Aksu, 2004, s. 6) "aile odaklı ocuk merkezli bir anlayışı esas alarak televizyon-ocuk ilişkisini din eğitimi bilimi açısından incelemek" amacıyla hazırladığı tezi, çocukların televizyonda yayınlanan dinî programlar ve içeriklerine ilişkin görüşlerinin tespitine yöneliktir. Çalışmanın ilgi çekici noktalarından bir tanesi, öncesinde alanda sınırlı sayıda yerel kaynak bulunması nedeniyle de olacak, din eğitiminin genelde medya, özelde ise televizyona yaklaşması gerektiği gibi temel soruları detaylı bir şekilde tartışmakla işe koyulmasıdır. Bu nedenle tez, din eğitimcilerinin medyayı neden dikkate alması gerektiği sorusuna yanıt bulmaya çalışan geniş bir teorik altyapıyla başlamaktadır. Çalışmanın asıl verisi ise çocukların televizyon izleme alışkanlıkları ile televizyonda yayınlanan dinî programlar ve içeriklerine ilişkin görüşlerini tespit etmeye yönelik 2003-2004 ğretim yılında Bursa ili ilköğretim okullarında öğrenim gören öğrencilere (n=480) anket uygulamasını içeren bir saha araştırmasına dayanmaktadır. Elde edilen bulgular doğrultusunda ise televizyonun dinî konularda bilgi almak için başvurulan iletişim araçları arasında kitap ve dergilerden sonra ikinci sırada (%26,25) sayıldığı ve çocukların %48,33'ünün dinî bilgiler öğreten programların yayınlanmasını talep ettiği tespit edilmiştir (Aksu, 2004, ss. 104-105).

Çocukların medya kullanımına yönelik algıları üzerine yoğunlaşan diğer bir çalışma ise birkaç sene sonra Altıntaş’ın (2008) hazırladığı yüksek lisans tezidir. Çalışma, ilerleyen yıllarda konuya ilişkin hazırlanacak lisansüstü çalışmalarda metodoloji açısından saha araştırmalarının, kapsam açısından ise daha spesifik konuların, özellikle de yoğun popülerlik ve yaygınlık kazanan yapımların ön plana çıkacağını göstermesi açısından önem arz etmektedir. Sihir ve büyü içerikli filmlerin etkilerine ilişkin görüşlerini inceleyen çalışma; çocukların hangi sihir ve büyü içerikli programları izledikleri, kendilerini özdeşleştirdikleri kahramanlar, programda yapılan sihir ve büyülerden etkilendikleri vb. hususlar üzerine yoğunlaşmaktadır. Kayseri ili ilköğretim okullarında okuyan öğrenciler (n=162) üzerine gerçekleştirdiği anket aracılığıyla topladığı verinin analizi içeren araştırmanın ilgi çekici bulgularından bir tanesi (Altıntaş, 2008, s. 92), çocukların %55,6’sının programların DKAB dersinden öğrendikleriyle çelişmediğini düşünmeleridir. Ancak soru daha detaylı bir biçimde sorulduğunda %52,5’inin programlardaki canlıların öldükten sonra yeniden hayata döndürülmesi, %45,7’sinin sihir ve büyü yapılmasının, %38,3’ünün ise doğüstü güçlerin kullanılmasının DKAB dersinde öğrendikleriyle çeliştiğini düşündüğü anlaşılmıştır. İlk bakışta birbiriyle çeliştiği düşünülen bu veriler, çocukların izledikleri yayınlara ilişkin genel fikirleriyle yayınlardaki tekil olaylara yönelik fikirlerinin farklı olabileceği anlamına da gelmektedir. Diğer taraftan, konuya ilişkin yapılan çalışmalar için, özellikle spesifik yapımlar üzerinde duruyorsa, kullanıcılara yönelik daha detaylı bilgi edinebilecekleri metodolojilere yönelmeleri gerektiğine işaret etmesi açısından da önem arz etmektedir.

Televizyon vb. geleneksel medyaya yönelik algıyı tespiti yönelik çalışmalar ilerleyen yıllarda farklı örneklem grupları üzerine yoğunlaşarak sürdürülmüştür. (Örn. Keyifli, 2015; Sancak, 2018; C. Aydın, 2018). Bu çalışmalar arasında özellikle Keyifli’nin (2015, ss. 172-173) İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin sinemayı dinin anlaşılmasına katkı sağlayan bir araç olarak değerlendirdikleri ve dini tebliğ ve irşat faaliyetlerinde sinemadan gerektiği şekilde faydalanılmadığını düşündüklerini tespit ettiği araştırması, geleceğin din eğitimcilerinin sinemaya yönelik algılarını göstermesi açısından zikre değerlidir. Konuya yönelik önceki yıllara ait veri mevcut olsa idi ilgi çekici bir karşılaştırma imkânı sağlayacak bu araştırma bulguları, alanda kesitsel araştırmaların eksikliğine de işaret etmesi açısından önem arz etmektedir.

2010 yılından itibaren ise, internet ve sosyal medyanın ülke genelinde yaygınlaşması ile birlikte, din eğitimi alanında akademik ilgi bu araçlara yönelik algıdan daha pratik boyuta yönelik bir husus olan kullanım alışkanlıklarının tespitine yönelmiş görülmektedir. Örneklem açısından çeşitlilik gösteren bu çalışmalarda, incelenen her grubun kendisine has özellikleri doğrultusunda kullanım alışkanlıkları geliştirdiği tespit edilmiştir (Örn. H. Aydın & Eken, 2014). Bu gruplar arasında bulunan ilahiyat fakültesi öğrencilerine ise literatürde geniş bir alan ayrıldığı görülmektedir.

Bu çalışmalar arasında ilklerden olan Polat ve Eren’in (2013) metninde, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği bölümünde okuyan öğrencilerin (n=113) sosyal medyayı kullanma alışkanlıkları üzerinde durulmuştur. Bu başlık altında sosyal ağları kullanım, kullanım nedenlerine ilişkin motivasyon, kullanım biçimini belirleyici değer algıları ve yönelimleri araştırılmıştır. Saha araştırmasından elde ettikleri veri aracılığıyla yaptıkları madde analizinde araştırmacılar, DKAB öğrencilerinin sosyal medyanın işlevleri arasında bilgilendirme ($\bar{X}$: 3,98) ve dini ve ahlaki gelişim ($\bar{X}$: 3,38) konularını saydıklarını; ancak, sosyal medyayı genellikle boş vakit değerlendirme ve eğlenme amaçlı olarak kullandıklarını; eğitsel amaçlı kullanımların ise amaç sıralamasında daha alt sıralarda olduğunu tespit etmişlerdir (Polat & Eren, 2013, s. 13 ve 18). Cevherli ve Şentepe’nin (2016) aynı konuda yaptığı çalışması, örneklem olarak Sakarya Üniversitesi öğrencilerine (n=248) yoğunlaşmıştır. İkili (Cevherli & Şentepe, 2016, s. 140), öğrencilerin sosyal medya kullanım biçimlerine yönelik

yaptıkları araştırma sonucunda; öğrencilerin sosyal medyayı ilk sırada bilgi ve haber araştırma (%94,4: çoğu zaman, her zaman ve bazen), ikinci sırada sohbet etmek (%85,4: çoğu zaman, her zaman ve bazen) ve üçüncü sırada ise eğitim (%81,9: çoğu zaman, her zaman ve bazen) amaçlı olarak kullandıklarını tespit etmiştir. Üçüncü olarak ise, Korukçu ve arkadaşları (2015), Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin (n=149) sosyal medya kullanım alışkanlıklarını tespitiye yönelik Facebook örneğinden hareketle yaptıkları araştırmanın sonucunda öğrencilerin %61,7'lik bölümünün Facebook'un dini paylaşımlar açısından uygun bir ortam oluşturduğunu ve %72,5'inin Facebook'ta dinî paylaşımların faydalı olacağı düşüncesinde olduklarını; bununla beraber ancak %19'unun genel paylaşımları arasında dini içeriklere yer verdiğini tespit etmişlerdir (Korukçu vd., 2015, ss. 523, 530-531).

Zikredilen çalışmaları esas alarak genelleme yapmaya yönelik bir değerlendirmede bulunmak, kuşkusuz aceleci birtakım sonuçlara ulaşılmasına neden olacaktır. Yine de, çalışmalarda elde edilen veriler, kişilerin sosyal medya araçlarının kullanımının ne şekilde olması gerektiğine ilişkin görüşlerinin onların bu araçları kullanma biçimlerini tanımlama şekilleri üzerine ne ölçüde yansımış olabileceğine ilişkin bir araştırmanın ilgi çekici sonuçlar üretebileceğine işaret etmektedir. Böyle bir çalışmanın, özellikle din eğitimi açısından hazırbulunuşluk kavramı ile yakından ilişkili olan kişilerin algılama ve anlamlandırma biçimleri arasındaki ilişkiyi anlayabilme konusunda önemli katkı sağlayacağı açıktır. Çalışmalar, bu hususun dışında dikkate alınması gereken üç temel noktanın bulunduğunu göstermektedir.

Bunlardan birincisi; çalışmalarda katılımcıların bilgisayar, internet, sosyal medya ve yeni medya vb. kavramları birbiri yerine kullanılabilen ifadeler olarak algıladıkları yönündeki endişedir. Söz konusu kavramlara kullanıcılar tarafından yüklenen anlamları tespit etmeye yönelik yapılacak olan hususi bir çalışma bu konudaki olası zihin dağınıklığını ortaya çıkarmayı sağlayacaktır. İkinci husus ise, geleneksel medyada alışkın olunan tek yönlü bilgi akışı işlevinin, yeni medyanın kullanım biçimlerinin tanımlanmasında da hâkim yaklaşım olmasıdır. Elde edilen bulgularda bilgi paylaşımından ziyade bilgi ediniminin ön planda tutulduğunun görülmesi, bu düşünceyi destekliyorsa da, sosyal medyanın interaktif bir eğitim ortamı oluşturma özelliğinin (Krş. Greenhow, Sonnevend, & Agur, 2016), yeni bir konu olması nedeniyle, kullanıcılar tarafından da henüz tam anlamıyla bilinmediğini göstermektedir. Üçüncü husus ise, yapılan çalışmaların büyük oranda nicel verinin toplanmasına yönelik saha araştırmalarına dayanmasıdır. Elde edilen veriyi geleneksel sayılabilecek bir şekilde frekans hesapları üzerinden yorumlayan bu çalışmalarda benimsenen metodoloji, verinin farklı açılardan yorumlanması konusunda bir avantaj olarak değerlendirilebilirse de, tekil hususların anlaşılabilmesinde eksik kalmaktadırlar. Din eğitimi literatürüne girmiş yakın dönemli iki ölçek geliştirme çalışması nicel araştırmalarda farklı çabaların geliştirilebileceğine işaret etmesi açısından ilgi çekici istisnalardır.

Bunlardan ilki, Coşkun ve Saraçlı'nın (2015) öncelikle *Sinema ve Din* Sempozyumunda bildiri olarak sundukları ardından ise kitap bölümü olarak yayınladıkları çalışmalarıdır. İlahiyat öğrencilerinin dini içerikli filmlere yönelik eğitsel tutumlarını ortaya koyacak bir ölçek geliştirme gayretindeki araştırma, Afyon Kocatepe Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi öğrencileri (n=430) üzerine uygulanmıştır. Araştırmada eğitsel tutum ile duygusal, davranışsal ve bilişsel tutumlar arasında doğru orantılı bir ilişkinin bulunduğu ve öğrencilerin din eğitiminde sinema filmleri ile eğitsel filmlerin kullanılmasının derse ilgilerini artıracığı düşüncesinde oldukları tespit edilmiştir (Coşkun & Saraçlı, 2015, s. 127). Söz konusu araştırmayı diğerlerinden ayırt edici noktalardan bir tanesi dini içerikli filmlerin sadece informal eğitim

ortamı oluşturma değil, formal eğitimi de destekleme açısından işlevsel olduklarına yapılan vurgudur.

Çizgi filmlerin din öğretiminde bir materyal olarak kullanılmasının DKAB öğretmenleri tarafından nasıl değerlendirildiğini tartışan Sancak ise (2018, ss. 15-19), yüksek lisans tezi kapsamında “Din Eğitiminde Çizgi Filmlerin Kullanımı Hakkında Görüş Ölçeği”ni geliştirmiştir. Ölçek, ahlaki değerler, temel dini bilgiler, din eğitiminde kullanılma, dini gelişime katkı ve çizgi film içerik boyutu şeklinde beş boyuttan oluşur bir şekilde tasarlanmış ve 2016-2017 eğitim öğretim yılında Sivas ve Kars illerinde görev yapan DKAB öğretmenleri üzerine uygulanmıştır. Elde edilen verilerin analizi aracılığı ile ise öğretmenlerin, din eğitiminde çizgi filmlerin kullanımı konusunda olumlu görüş bildirmekle beraber bilinçaltı mesajlar ve batıl inançlar konusunda hassasiyetlerinin bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır (Sancak, 2018, s. 92).

Örneklemleri, ele aldıkları kitle iletişim aracı ve metodolojileri açısından farklılık gösteriyorsa da, yukarıda zikredilen çalışmalar, medyanın kullanımına yönelik görüşleri tespit etme amaçları itibariyle ortak bir noktada toplanmaktadır. Bununla beraber, literatürde kullanıcıların din eğitimleri ile medyaya yönelik algıları arasındaki ilişkiyi inceleyen az sayıda da olsa birtakım çalışmanın bulunduğu görülmektedir (Örn. Kanburoğlu, 2011; Solmaz, 2017). Bunlar arasında, Kanburoğlu’nun (2011) İmam-Hatip Lisesi öğrencilerinin popüler kültür ürünlerini kullanmaya ilişkin yönelimlerini tespit etmeye yönelik yüksek lisans tezi özellikle metodolojisi ve elde ettiği sonucun din eğitimi literatürüne potansiyel katkısı itibariyle zikre değerlidir.

Kanburoğlu’nun çalışması (2011), temelde, popüler kültür başlığı altında İmam-Hatip Lisesi öğrencilerinin televizyon dizileri, internet ve sosyal paylaşım sitelerini kullanım biçimlerini araştırmaktadır. Elde ettiği bulgular ile ise öğrencilerin liselerinde aldıkları din eğitimi arasında olası bir ilişkinin mevcudiyetini tespit etmeye çalışmaktadır. Tartıştığı bulguları İstanbul Anadolu yakasında bulunan üç AİHL’nin 11. sınıf öğrencilerinden tesadüfi örneklem yöntemiyle seçtiği 30 öğrenciye yaptığı yarı yapılandırılmış mülakattan elde eden araştırmacı, alanda nitel veri analizini temel alan sınırlı sayıdaki çalışmadan bir tanesini sunmaktadır (Örn. Yorulmaz, 2013b; Demir, 2019). Bunun yanı sıra, araştırmacının ulaştığı “İHL’nde verilen din eğitiminin popüler kültür ürünlerine yönelik tercihlerde bilişsel düzeyde bir farkındalık sağladığı, fakat pratik anlamda yeterince etkili olamadığı ... , öğrencilerin okudukları kitap ya da izledikleri filmlerde, dinî hassasiyetlerine göre tercihte buldukları; televizyon dizisi, internetteki etkinlikler ya da giyim anlamındaki tercihlerinde ise, daha çok popüler kültürün etkisi altında oldukları” (Kanburoğlu, 2011, s. 164) sonucu, alan açısından, sıklıkla göz ardı edilen önemli bir hususa işaret etmesi açısından son derece önemlidir. Bu durum genellikle tek boyutlu olarak düşünülen din ve medya arasındaki ilişkinin farklı boyutları içeren çok daha kompleks bir yapıya sahip olmasıdır. Henüz alan literatüründe tartışılmayan bu konu, ilerleyen yıllarda konuya ilişkin çalışma yapacak araştırmacılar açısından ilginç ufuklar açıcı niteliktedir.

2. Medyanın Etkisi: Medyanın Bireylerin Din Eğitiminde Nasıl Bir Etkisi Buluyor?

Kitle iletişim araçlarının yaygınlaşmasının beraberinde getirdiği en önemli ve belki de en çok endişe uyandıran soru(n) alanlarından bir tanesi; kullanıcıların algıları, tutumları ve/veya davranışları üzerinde meydana getirdiği değişimlerdir. Kısaca medyanın etkisi başlığı altında toplanabilecek olan bu değişim oluşturma potansiyeli sadece din eğitimi araştırmacılarının değil, din bilimleri ile ilgili diğer disiplinler üzerine çalışan araştırmacıların da üzerinde yoğun bir şekilde durduğu konular arasında yer almaktadır. Bu çalışmalarda; kitle iletişim araçlarının inanç ve değerleri olumsuz yönde etkilediği (Karacoşkun, 2002; Haberli, 2018), dinî sosyalizasyon işlevi (Arslan, 2009, s. 364, 2016, s. 9), dinî açıdan planlı bir şekilde toplumu yönlendirip şekillendirdiği (Cü-

neş, 2018, s. 206) ve dinî yayınların özgün bir medya dindarlığı ürettiği (Akgül, 2008, s. 43) vb. çok sayıda hususun altı çizilmektedir.

Eğitim sürecinin hedeflerine başarılı bir şekilde ulaşmasının değişimi sağlayacak araçların birey üzerindeki etkisinin kalıcılığı ile doğru orantılı olması, konunun din eğitimi açısından özel önemini ortaya koymaktadır. Nitekim medyanın kasıtlı ve kasıtsız olmak üzere birbirinden farklı şekillerde değerlendirilmesi gereken iki tip etkisi bulunmaktadır. Giriş bölümünde işaret edilen tartışmalarla da ilişkili bir biçimde, kasıtlı etkiler ile medyanın formal eğitim sürecini destekleyici materyal olarak kullanımı, kasıtsız olanlar ile ise kullanıcıların medya aracılığıyla, çoğunlukla da farkında olmadan, geçirdikleri dönüşüm kastedilmektedir. Din eğitimi literatüründe, ister kitle iletişim araçlarına yönelik duyulan endişeden isterse medyanın bireyler üzerindeki etkisini kontrol etme çabasından kaynaklı olsun, bu ikinci tip etkiye özel bir önem atfedildiği görülmektedir. Bu eksende yapılan erken dönemli çalışmalarda, bir önceki bölümde görüldüğü üzere, medyanın algılanma biçimleri ile medyanın etkisi birbiriyle yer değiştirebilir kavramlar olarak kullanılıyorsa da zaman içerisinde, bu bölümde görüleceği üzere, etki araştırmaları müstakil bir araştırma soru(n)u olarak algılanmıştır. Söz konusu çalışmaları ele almadan önce metodolojiye ilişkin önemli bir soruyu hatırlatmak gereklidir: Medya gibi akışkan bir yapıya sahip olan bir materyalin birey üzerindeki etkisi nasıl tespit edilebilir?

Araştırmacıları da meşgul ettiği anlaşılan bu soruya her çalışmanın kendi yapısına has bir metodoloji benimseyerek yanıt verme gayretinde olduğu anlaşılmaktadır. Din eğitimi literatüründe medyanın etkisine dair teorik çalışmalar, konunun pratik alana işaret eden yapısı nedeniyle, sınırlı sayıdadır. Örneğin Turanalp'in (2016) internetin ergenler üzerindeki etkilerine ilişkin makalesi, önceki yıllarda konuya ilişkin yapılmış saha araştırmalarını temel almakta; internetin olumsuz etkilerini yanlış, zararlı ve müstehcen bilgilere ulaşım, bilginin kıymeti, bireysel mahremiyetin ihlali, zamansal ve ekonomik israf vb. başlıklar altında incelemektedir. Çalışmanın sonunda ise zikrettiği olumsuzlukları giderebilmek için din eğitimi alanında yapılması gerekenleri değerlendirmektedir.

Turanalp'in çalışması dışında kalan çalışmalar ise büyük oranda saha araştırmalarından elde edilen nicel ve nitel veriye dayalıdır. Saha araştırmaları arasında ise araştırma soru(n)unu çözmeye yönelik farklı usuller benimsendiği görülmektedir. Görüleceği üzere, erken dönemli çalışmalarda üzerine araştırma yapılan örneklem grubuna 'kullanılan medya/medya ürününden etkilenme durumlarına ilişkin görüşleri' doğrudan sorulurken ilerleyen yıllarda çok daha karmaşık birtakım yöntemlere geçiş yapılacaktır. Literatürden seçilen bazı örnekleri yakından incelemek, söz konusu geçişi anlayabilmede katkı sağlayacaktır.

Çelik'in kitabı (2004), radyo ve televizyonda yayınlanan dinî yayınların yetişkinler üzerindeki etkisini işleyen ilk çalışmalar arasında yer almaktadır. Araştırmacı, Erzurum ilinde yaşayan yetişkinlerin (n=524) söz konusu programları izleme durumunun dinî bilgi, tutum ve davranışları üzerindeki etkisini tespitiye yönelik saha araştırmasında; örneklem içerisinden sadece %14,4'lük grubun programların herhangi bir etkisinin olmadığını düşündüğünü, %54,8'in ise programlarda yayınlananları inanılır ve doğru bulduğu sonucuna ulaşmıştır (Çelik, 2004, ss. 92, 97). Ardından, dinî içerikli programların yetişkinler üzerindeki etkisini inceleyen Turan'ın (2005a, ss. 105-106) yüksek lisans tezi çerçevesinde yaptığı saha araştırmasında, Samsun ilinde yaşayan yetişkinler üzerine (n=300) uyguladığı anketten elde ettiği bulgular; katılımcıların %79,7'sinin televizyondaki dinî içerikli programların duygu ve davranışlarında olumlu etkisi olduğunu düşündüğünü ve %80'inin televizyondaki dinî programları faydalı ve kısmen faydalı bulduğunu göstermektedir. Her iki çalışmanın da ortak noktası katılımcıların öz-değerlendirmeleri üzerinden konuya yaklaşmasıdır. Bu çerçevede de katılımcılara ya doğrudan ilgili medyanın genel olarak veya özel

olarak bir türünün kullanımının kendilerini etkilediğini düşünüp düşünmedikleri sorulmaktadır. İlerleyen yıllardaki çalışmalarda da veri toplamada benzer bir yaklaşım kullanılmaya devam etmiştir.

Örneğin, Gelici 2000’li yıllarda yaygınlık kazanan sır içerikli dizilerin dinî açıdan etkileyciliği üzerine yaptığı yüksek lisans çalışmasında (2007), İstanbul’da yaşayan yetişkin bayanlar (n=245) üzerine bir saha araştırması yapmıştır. Araştırmasında katılımcıların söz konusu dizilerin yaptığı etkiyi değerlendirmelerini istemiştir. Araştırma sonucunda %27,3 oranındaki grubun ilahi adalete güveninin arttığını, %19,6’nın duygusallaştığını ve %18,8’in bazı gerçekleri daha iyi anladığını düşündüğünü, sadece %10,6’lık bölümün programların etkisi olmadığı kanaatinde olduğunu tespit etmiştir (Gelici, 2007, s. 69). Gelici’nin tespitleri medyanın etkisinin farklı kategorilerde gerçekleşebileceğinin din eğitimcileri tarafından dikkate alınmaya başladığını göstermesi açısından önemlidir. Nitekim katılımcıların bazıları etkilenmeyi duygusal anlamıyla tanımlarken, bazıları bilgi edinimi, bazıları ise tutumlarının dönüşümü olarak tanımlamaktadır. Bu farklı kategorilere ilişkin ne şekilde bir etkileme durumunun söz konusu olduğu ise ancak müstakil araştırmalar aracılığıyla yanıtlanabilecektir.

Kişilerin kendilerini zihinlerindeki algılama biçimlerini önceleyerek tanımlama yönelimleri, zikredilen çalışmalarda benimsenen ve geleneksel sayılabilecek metodolojinin zayıf yönünü oluşturmaktadır. Daha detaylı veri toplama ve farklılıkları yansıtabilme imkânı sağlaması nedeniyle son dönem çalışmalarda metodoloji seçiminde farklı bakış açılarına doğru bir yöneliş bulunduğu görülmüştür.

Furat’ın (2008) doktora çalışması, din eğitimi alanında medyanın etkisine ilişkin yapılan araştırmalarda farklı yöntemlerin bir arada kullanılabilirliğini göstermesi açısından güzel bir örnektir. Araştırmacı, ilk olarak, ele aldığı sır dizilerinin yapımcılarıyla gerçekleştirdiği mülakat doğrultusunda edindiği nitel veriyi tartışmış, ikinci adımda dizilerin içeriklerinde dinî konuları ele alış biçimlerini tespit edebilmek için içerik analizi uygulamış ve son olarak da dizilerin izleyicileri üzerindeki etkisini belirleyebilmek için geniş kapsamlı bir tarama gerçekleştirmiştir. İstanbul ilinde yaşayan yetişkinler (n=1123) üzerine yaptığı saha araştırmasında, katılımcıların %48,8’inin söz konusu dizilerin izleyicilerin üzerinde etkili olduğunu düşündüğünü tespit etmiştir. Araştırmacı bir sonraki adımda söz konusu etkilenmenin hangi alanlarda gerçekleştiğini sorgularken katılımcıların sır dizilerini izleme oranları ile ilahî adalet, ilahî müdahale, doğa üstü varlıklar ve kader konusuna yönelik görüşleri arasında doğru orantılı bir ilişki bulunduğunu ve özellikle söz konusu hususlara yaklaşım açısından dizileri izleyenler ve izlemeyenler arasında %30 oranına ulaşan bir fikir farklılaşmasının bulunduğunu tespit etmiştir (Furat, 2008, ss. 309-310).

Torun’un (2010) çocuklar arasında popüler sihir içerikli dizilerden Selena dizisinin din eğitimi açısından etkisini tartıştığı yüksek lisans çalışması da benzer bir şekilde iki kademeli bir analiz süreci izlemiştir. Araştırmacı öncelikle dizi içerisinde ele alınan konuların çocukların dinî duygu, düşünce ve gelişimlerine hangi açıdan etki edebileceğine yönelik bir içerik analizi gerçekleştirmiş; ardından dizinin sürekli izleyicileri arasında yer alan 7-11 yaş grubundaki çocuklarla (n=30) mülakat yapmıştır. Araştırmanın özellikle bu bölümü dizinin kahramanları ve içeriğine yönelik çocukların çok sayıda görüşünü ortaya çıkarmaya olanak tanıyacak geniş kapsamlı bir veri ortaya çıkarmıştır ki bunlar arasında en ilgi çekici olanlarından bir tanesi çocukların %66’sının sihirli güçlerinin bulunmasını istediğini ifade etmesidir (Torun, 2010, s. 62).

Nitel araştırmaların araştırma sürecinde detayları ortaya koyma potansiyeli, çocukların sıklıkla izledikleri çizgi filmlerden etkilenmelerinin kaçınılmaz olduğu varsayımından yola çıkan Demir ve Cebeci’nin (2018, s. 296) makale çalışmasında da görülmektedir.⁷ 4-6 yaş grubu çocukların çizgi filmlerden nasıl etkilendikleri sorusunu yanıtlamaya gayret gösteren çalışmanın Kocaeli ilinde yaşayan çocuklarla (n=30) yapı-

lan yapılandırılmış mülakat üzerine kurulu olan saha araştırmasında, çizgi filmlerde yer alan ve dinî yönden olumlu ve olumsuz ima uyandıran iki figüre ait görüşler sorulmuştur. Araştırmanın ilgi çekici bulgularından bir tanesi, olumsuz figür olarak kullanılan domuzu çocukların %53,3'ünün sevimli bulması; ardından çocuklarla yapılan daha detaylı sohbette çocukların tamamının figürü sevimli ve komik bulduğu ancak ailelerinin tepkilerinden çekindikleri için bu yönde cevap vermediklerinin anlaşılması olmuştur (Demir & Cebeci, 2018, s. 302).

İki çalışmada da mülakat sonuçlarının nicel veriye dönüştürülerek analiz edilmesi bir soru işaretiyse de, özellikle son örnekte, araştırmacıların detaylara ulaşabilmeleri ancak tamamlayıcı nitel analize yönelmeleri ile mümkün olmuştur. Bununla beraber, konuyu kapsamlı bir şekilde ele alma gayreti içerisinde bulunan her üç çalışma da farklı yöntemlerin etkin bir şekilde bütün olarak kullanılabilirliğini göstermiştir. Yine de, tespit edilen düşünce, duygu veya davranış değişikliğinin temel nedeninin ele alınan medya/medya ürünü olduğu neticesine varmak da, iki durum arasında ilişki olmadığını iddia etmek de aceleci bir çıkarsama olacaktır. Ancak ilerleyen yıllarda deneysel araştırmaların din eğitimi literatüründe yer etmeye başlaması, medyanın kısa ve uzun vadeli kalıcı etkilerini daha detaylı bir şekilde anlayabilmeyi sağlayacaktır.

3. Medyanın Kullanımı: Medyayı Din Eğitiminde Nasıl Kullanabiliriz?

Kitle iletişim araçlarının mesajı ekonomik bir şekilde sayısız alıcıya ulaştırabilme potansiyeli tahmin edilebileceği üzere, dinî mesajlarını kitlelere iletmek isteyen gruplar açısından önemli bir fırsat alanı üretmiştir (Furat, 2009, 2013). Pek çok medya ürününün yaygınlık kazanma aşamasında dinî eğitim maksatlı kullanılabilirliğinin sorgulanmasını beraberinde getiren bu durum, medya kullanımının insanlar üzerindeki olumsuz etkisine yönelik endişenin, kısa sürede, yerini medyanın işlevselliği yönündeki tartışmalara bırakmasına neden olmuştur. Konuya ilişkin yapılan akademik tartışmalarda da medyanın kitlelere dinî mesajı iletmeye sağladığı kolaylık, dinî bilginin yaygınlaştırılmasındaki rolü vb. hususlar sıklıkla dile getirilmeye başlanmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığının kitle iletişim araçlarından yapılan hatalı ve batıl yayınlara karşı toplumun bilgilendirilmesini sağlayacak önlemler alması (İskurt, 1995), bu önlemler arasında da özellikle mevcut yayın imkânlarını değerlendirmesi (Küçükcan, 2005; Akşit, 2008; Çuhadar, 2015) ve kitle iletişim araçlarını aktif bir şekilde kullanması gerektiğinin (Aydeniz, 2015) çeşitli vesilelerle vurgulanması, medyaya yönelik bu algı dönüşümünün önemli göstergeleri arasındadır.

Bu doğrultuda öncelikle medyada yer alan gerek dinî gerekse dinî içerikli yapımlar⁸ aracılığıyla gerçekleşen informal öğrenme biçimlerinin din eğitimi açısından ne şekilde değerlendirilebileceği konusu tartışılmaya başlamıştır. Formal eğitim ortamlarında medyanın kullanılabilirliği ise ikinci planda kalmıştır. Dinî ve dinî içerikli yapımlar arasında, temelde yapımcılarının amaçları nedeniyle oluşan fark, araştırmacıların söz konusu yapımlara yönelimlerine yansımıştır. Aşağıda görüleceği üzere, birinci kategorideki yapımlar genellikle geliştirilebilir olmakla beraber kullanılması gereken yapımlar olarak nitelendirilirken, ikinci kategoridekiler konusunda temkin ağır basan bir yaklaşım benimsenmiştir.

Dinî programlara yer vererek medyanın din eğitimi için kullanılması gerektiğini savunanlar çalışmaları yansıtan erken dönemli çalışmalardan bir tanesi, Akkutay'ın (1989) Diyanet İşleri Başkanlığının ilmi dergisinde yayınladığı makalesidir. Yazar, çalışmada, radyo ve televizyonun tüm vatandaşlara ulaşabilecek bir yapıya olduğunu ve bunun da TRT tarafından aktif bir şekilde dikkate alınması gerektiğini vurgulamış; bu doğrultuda da diğer gelişmiş devletlerde olduğu gibi televizyon ve radyoda dinî programlara yer verilmesini tavsiye etmiştir. Metnin yayınlanmasının birkaç yıl sonrasında konunun daha geniş çalışmalara konu edilmeye başlandığı görülmektedir. Örneğin, Baydar (1994) radyo ve televizyonun İslamî tebliğ amaç-

lı olarak nasıl kullanılabilceği sorusuna yanıt bulmaya çalıştığı geniş kapsamlı kitap çalışmasında Diyanet İşleri Başkanlığının ürettiği görsel ve işitsel materyalleri değerlendirmekte ve radyo-televizyon aracılığıyla yapılacak İslamî tebliğin çerçevesini ve prensiplerini ortaya koymuştur. Yazarın İslamî değerlerin dinleyici/izleyicilere aktarılabilmesi için diziler, tartışma programları, belgeseller vs. çok sayıda farklı tür yayını çalışmasında İslami radyo-televizyon için oluşturduğu yayın kalıbına eklediğinin görülmesi; genellikle sohbet ve özel günler için hazırlanan eğitim programları ekseninde düşünülen dinî yapımlarda farklı program türlerine de yer verileceği düşüncesinin oluştuğunu göstermesi açısından önemlidir.

Zaman içerisinde farklı yapımların müstakil olarak din eğitimi alanındaki kullanımına yönelik detaylı çalışmaların yapılmaya başlandığı görülmektedir. Bu çerçevede Furat (2009) televizyonun, Yorulmaz ise (2013a, 2015b) sinemanın informal din eğitimi aracı olarak ne şekilde kullanılabilceğine yönelik detaylı çalışmalar yapmışlardır. Furat, zikredilen metninde televizyonun güçlü ve zayıf yönleri üzerinde durarak bu aracın din eğitimi amaçlı olarak kullanılması durumunda dikkate alınması gereken hususların çerçevesini çizmeye gayret gösterirken Yorulmaz sinema filmleri aracılığıyla iletilen olumsuz mesajları; din ile ilgili kavram ve imajları kötü gösterme, yanlış ve olumsuz bilgi verme, bilinçaltına yönelik mesaj verme, yeni din oluşturmaya vb. kategoriler altında değerlendirmiş ve bu olumsuzlukların giderilebilmesi amacıyla yapılabilecekler üzerinden konuya yaklaşmıştır. Literatürde müstakil yapımlara yönelik ilgi, ilerleyen yıllarda da devam etmiştir.

Yorulmaz (2013b) irşad ve tebliğ filmleri adı altında sınıflandırdığı filmler aracılığıyla sinemanın bir din eğitimi aracına dönüşebileceğini tartışmış; Karataş (2013) ülkemizde 2000’li yıllardan itibaren yaygınlaşan medya vaizliği olgusunun gelişimini ve medyada dini programlarda uyulması gereken kurallara işaret etmiş ve Bilis (2017, ss. 201, 204) ise Nihat Hatipoğlu’nun 2015 yılı iftar programlarını inceleyerek programın izleyici için bir ders metni ve dersi anlatan din adamı figürü oluşturarak öğretim sürecini koordine ettiğini savunmuştur.

Dinî içerikli yapımların mesajları aracılığıyla oluşturdukları eğitim içeriği ve ortamı, din eğitimi literatürünün müstakil çalışmalar aracılığıyla üzerinde durduğu bir husustur. İçerik analizinin sıklıkla kullanıldığı bu çalışmalar arasında; medyada çizilen olumsuz din adamı imajına özel bir önem atfedildiği görülüyorsa da (Örn. Turan, 2007; Öncü, 2017) asıl ilginin çocuklara yönelik yapımlar üzerinde yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Caillou (Yorulmaz, 2013c), Pepee (Yorulmaz, 2013d) ve Keloğlan (Yorulmaz & Tanrıverdi, 2015) çizgi filmlerinin din ve değerler eğitimi açısından incelendiği çalışmaları bu bağlamda zikretmek mümkündür.

Medyanın din eğitiminde kullanılabilirliğine yönelik ikinci başlık, bölümün girişinde de dile getirildiği üzere medya ürünlerinin formal din eğitimi sağlama alanında üstlendiği rol ile ilişkilidir. Eğitim hedeflerinin değişimi, yetiştirilmek istenen bireylerin özelliklerinin farklılaşması, bireylerin öğrenme biçimlerinin değişimi vb. pek çok nedenle teknolojik gelişmeler günümüz sınıflarında giderek daha da fazla yer edinmektedir. Bu durum, günümüzde projeksiyon makinesi, akıllı tahta, bilgisayar gibi teknolojik cihazların kullanımının ötesine geçip geleneksel eğitim ortamlarını dönüştürebilecek bir boyuta ulaşmıştır. Nitekim konuyu tartışan çalışmalar görsel ve işitsel medyanın ders programlarında din eğitimi destekleyici yardımcı materyal olarak kullanımının, öğrencilerin derse ilgisini çekme ve öğrenme sürecine etkin bir şekilde katılabilmelerine olanak sağladığına işaret etmektedir (Krş. Furat, 2011, 2013; Korkmaz, 2015, 2017; Korkukçu, 2016; Yorulmaz, 2015b). İnternet ve yeni medyanın yaygınlaşması ise tartışmaların bu araçlar üzerine yoğunlaşmasına neden olmuştur.

İnternetin din eğitimi açısından öğrencilere bilgi sağlama ve araştırma yapma imkânı oluşturmada önemli katkı sağladığı literatürdeki çok sayıda çalışma tarafından tekrarlanan bir husustur. Bunlar arasında; din eğitimi faaliyetleri sürdüren internet sayfalarının tanıtılmasını esas alan çalışmalar olduğu gibi (Örn. Yıldız, 2002; Kuzudişli, 2013), online din eğitimi faaliyetleri sürdürülen web sayfalarının faaliyetlerini kullanıcıları üzerinden inceleyen (Erken, 2016), dijital oyunların din eğitimi açısından kullanılabilirliğini sorgulayan (Menekşe, 2015; Yorulmaz, 2015a), İslamî ilimlerin eğitiminin internet üzerinden nasıl yapılabileceğini tartışan (Büyükkara, 2000; Varol, 2012), online din eğitimi faaliyetleri sürdüren web sayfalarının faaliyetlerini kullanıcılarının görüşleri üzerinden ele alan (Erken, 2016) ve hatta bu sayfaları bir araya getirecek bir vortal teklifinin yapıldığı (Yılmaz, 2002) çalışmalara rastlamak mümkündür.

Zikredilen çalışmalar arasından özellikle Erken'in yüksek lisans tezinde (2016) işaret ettiği husus, internetin din eğitiminde kullanımının ulaştığı noktayı göstermesi açısından önem arz etmektedir. Çalışmasında qibla.com web sayfasının kullanıcıları (n=26) ile yaptığı mülakattan elde ettiği veri üzerine analiz yapan yazar; pratikliği, öz-disiplin oluşturması, interaktif öğrenmeye imkân tanınması, kaydedilebilmesi vb. özellikleri nedeniyle internet aracılığıyla yürütülen din eğitimi faaliyetlerinin talep gördüğünü tespit etmiştir (Erken, 2016, s. 111). İnternetin zaman ve mekân bariyerini ortadan kaldırabilmesi, öğrenme sürecini bireysel olarak düzenleyebilme imkânı tanınması, ekonomikliği vb. özellikleri, dijital ortamların dinî öğrenme amacıyla kullanılmasına yönelik bir tartışma alanının ortaya çıkmasına neden olmuştur (Krş. Gözütok, 2013). Özellikle yüksek din öğretimi alanında uzaktan eğitim aracılığıyla sürdürülen İLİTAM programı, araştırmacılar tarafından olumlu ve olumsuz yönleriyle detaylı bir tartışma konusu haline getirilmiş görülmektedir (Kaymakcan, Meydan, & Tellî, 2013; Altaş, 2015, 2016, 2018). Her ne kadar bu çalışmalarda internetin interaktif iletişimi sağlama yönü dile getiriliyorsa sosyal medya din eğitimi literatüründe çok yakın dönemde yer edinmeye başlamıştır (Krş. Furat, 2015).

Bireyler arası bilgi akışını hızlandırması, bireye bilgi üretim sürecine aktif bir şekilde katılma imkânı sunması ve kendini ifade edebilme platformları sağlaması vb. özellikleri nedeniyle sosyal medyanın din eğitimi açısından kullanılabilirliği konusunun ilerleyen yıllarda din eğitimcileri arasında ilgi çekici tartışmalar ortaya çıkaracağı anlaşılmaktadır.

Sonuç

Medya ve din arasındaki ilişkiyi Türkiye'de din eğitimi alanında yapılan çalışmalar ekseninde ele almayı hedefleyen bu çalışma, mevcut literatürdeki yayınlarda üç araştırma soru(n)unun ön plana çıktığını göstermiştir. Din eğitiminin, dinî araştırmalar alanındaki diğer disiplinlerle ortak araştırma ilgileri arasında olduğu görülen bu soru(n) alanlarını; medya algısı, medyanın etkisi ve medyanın kullanımı şeklinde başlıklandırmak mümkündür. Medya algısı ile ilgili çalışmalar kullanıcıların medyayı hangi anlamları yüklediği, hangi işlevler çerçevesinde medyayı tanımladığı vb. soruları yanıtlamaya gayret ederken medyanın bireyler ve toplum üzerinde din eğitimi açısından oluşturduğu etkiyi tespit etmeye yönelik çalışmalar, çok büyük oranda, saha araştırmalarından hareketle bireylerin söz konusu etkiyi tanımlamalarını esas almıştır. Medyanın kullanımı ise, dinî ve dinî içerikli yayınların ürettikleri eğitim içeriği ve ortamı üzerine yoğunlaşmaktadır.

Bu başlıklar içerisinde tartışılan konular; benimsedikleri yaklaşımlar, kullandıkları metotlar ve ulaştıkları sonuçlar açısından çok çeşitli iseler de iki bakış açısının literatüre egemen olduğu anlaşılmaktadır. Bunlar; medyanın olumsuz etkilerine yö-

nelik endişelerin ön planda tutulduğu korumacı yaklaşım ile medyanın eğitim açısından işlevsel bir araç olarak değerlendirilebileceğini savunan pragmatist yaklaşım şeklinde iki başlık altında değerlendirilebilir. Mevcut literatürün genişlemesi ile yapılacak detaylı analizler söz konusu yaklaşımların yaygınlık kazanmasına etken olan nedenleri anlamaya katkı sağlayacaktır. Bununla beraber, bu makale çerçevesinde ele alınan literatür, din eğitimi alanında en az iki temel soru(n) alanın henüz detaylı bir şekilde incelenmediğini ortaya çıkarmıştır. Bunlardan ilk sırada geleni ve belki de en önemlisi dinî medya okuryazarlığıdır.

Medya okuryazarlığı ile ilgili çalışmalar ülkemizde 2000’li yıllarından başından itibaren ilgi çekmeye başlamıştır. Özellikle RTÜK ve MEB vb. resmi kurumların medya okuryazarlığı konusunda gösterdikleri titizlik, akademik çalışmalara da yansımış; kısa süre içerisinde konuya ilişkin çok sayıda yayın yapılmıştır (Örn. Türkoğlu & Şimşek, 2007; Taşkıran, 2007; İnal, 2009). Bu yayınlarda kavramın gelişimi, farklı ülkelerde ele alınış ve uygulanış biçimleri, pedagojik ve siyasi yansımaları detaylı bir şekilde ele alınırken; ne yazık ki, konunun din alanı ile ne şekilde ilişkilendirilebileceği sorusu yanıtızsız kalmıştır. Medya ve din ilişkisini inceleyen çalışmalarda sıklıkla medyada dinin konu edinilmesine yönelik bir kontrol mekanizmasının oluşturulması gerektiğine ilişkin ifadeler mevcutsa da (Küçükcan, 2005; Turan, 2005b), bu kontrolün özellikle erken dönemli çalışmalarda yapımların ve yapımcıların denetlenmesi ya da alternatif yapımların oluşturulması yönünde düşünüldüğü anlaşılmaktadır. İlerleyen yıllarda medya okuryazarlığına yönelik akademik literatürde çalışmaların yoğunlaşmasının da bir sonucu olarak medya okuryazarlığının medya ve din ilişkisi bağlamında da üzerinde durulması gereken bir kavram olduğu görüşü yaygınlaşmaya başlamıştır (Örn. Aydeniz, 2015; Yorulmaz, 2018). Din eğitimi alanında okuryazarlık kavramı ile ilgili müstakil çalışmalar bulunuyorsa da (Örn. Furat, 2012; Bilecik, 2018) dinî medya okuryazarlığı üzerine Nazıroğlu’nun (2015) konunun genel çerçevesini çizdiği makalesi dışında henüz detaylı bir çalışmanın yapılmamış olması önemli bir eksiklik. Oysa ki dinî medya okuryazarlığı, medyanın işlevlerinin algılanmasından işlevsel bir şekilde bireysel ve toplumsal hayata dahil edilmesine kadar çok farklı boyutları bir bütün olarak inceleyebilme imkânı sağlayan bir kavramdır. Bu nedenden ötürü de din eğitimi açısından günümüzün kilit kavramlarından bir tanesini oluşturmaktadır.

Din eğitimi literatüründe henüz detaylı bir şekilde ele alınmayan ikinci konu, medya ekolojisidir. McLuhan’ın (1994) ünlü “araç mesajdır” ifadesinde temelini bulan medya ekolojisi kavramı, en basit açıklamasıyla, mesajın iletildiği araca göre yeniden şekillendirilmesi anlamında kullanılmaktadır. Aracın özelliklerinin mesajın üzerindeki etkisi, mesajın, yapımcılarının hedeflerinin dışında birtakım faktörler nedeniyle yeniden yapılandırıldığı anlamına gelmektedir. Postman’ın (2010, s. 138) din alanı ile ilişkilendirerek “dinin televizyon programlarının içeriğini oluşturmasından ziyade, televizyon programlarının dinin içeriğini oluşturduğu” şeklinde işaret ettiği bu durum, din eğitimi alanına yeni bir araştırma soru(n)u kazandırmaktadır (Krş. Furat, 2010).

Din eğitimi bağlamında medya ve din ilişkisinin ele alınmasında karşılaşılan sorunlar –ki bunların büyük bir bölümü bu çalışmada da görüldüğü üzere metodolojisinin tespiti aşamasında ortaya çıkmaktadır–, konunun Türk din eğitimi literatürü için henüz çok yeni olması, yapılan çalışmaların süreklilik göstermemesi vb. çok sayıda neden, günümüzde din eğitimi açısından medyanın değerlendirilmesine ilişkin sistematik bir yapı kazanmış yaklaşımlardan henüz bahsedilememesine neden olmaktadır. Ancak, ümit ediyoruz ki, ilerleyen yıllarda konuya ilişkin yapılacak detaylı araştırmalar, önemini yitirmeyen ve hatta giderek daha da fazla önem ve etkinlik kazanan bir alan olan medyanın din eğitimi açısından ele alınışına yönelik daha net birtakım değerlendirmelerin yapılabilmesine olanak tanıyacaktır.

Son Notlar

¹ Metin içerisinde kitle iletişim araçları ve medya yer değiştirebilir kavramlar olarak kabul edilmiştir. Kitle iletişim aracı ifadesinin, tarih boyunca kitlelere ulaşımı sağlamak amacıyla gerçekleştirilen ve daha ziyade geleneksel anlamda tek yönlü iletişim biçimlerini kullanan araçları da kapsar, medya ifadesinin ise daha yakın dönemli gelişmelere işaret eder bir biçimde kullanılması tercih edilmiştir. Bu kapsamda çalışma çerçevesinde kitap, billboard, süreli yayınlar vb. yazılı ve basılı yayınlar dışında kalan tüm araçlar kitle iletişim araçları veya medya ifadesi kapsamında değerlendirilmiştir.

² Literatürde yer alan çalışmaların bir bölümü tez ve bildirilerden üretilmiş olduğundan ötürü, tespit yapılırken çalışmaların en geniş kapsamlısı dikkate alınmış, diğerleri değerlendirmeye alınmamıştır. Gerek duyulan yerlerde bu durumun dile getirilmesiyle yetinilmiştir.

³ Tabloda sağlanan veri, literatürdeki mevcut durumu sınırlı ölçüde yansıtma kapasitesine sahip olması nedeniyle, konuya ilişkin genelleme yapmak yerine fikir oluşturmak amaçlıdır. Tabloda durumu betimleme kaygısıyla oluşturulduğundan ötürü de yapılan değerlendirmede frekans ve yüzde değerlerinin ön plana çıkarılmaması için özen gösterilmiştir.

⁴ Bununla beraber çalışmalarda takip edilen metodolojiye ilişkin bazı önemli hususlara işaret etmek gereklidir. Yapılan incelemede, çalışmaların büyük bölümünün alan araştırmasına dayalı olduğunu ifade ettiği (n=27), teorik çalışmaların sayıca daha geri planda olduğu (n=19); yapılan alan araştırmalarında ise nicel veri toplamaya yönelik bir eğilim bulunduğu (n=18) görülmüştür. Çalışmalarda deneysel desenin hiç kullanılmamış olması ilgi çekicidir. Ayrıca; çalışmaların büyük bir bölümünde metodoloji anlamında bir kafa karışıklığının söz konusu olduğu, elde edilen nitel verinin sıklıkla nicel veri şeklinde değerlendirilerek genelleme yapma aracı olarak kullanılmasından anlaşılmaktadır. Bununla beraber, araştırmacıların konuya yönelik en çok zorluk çektiği noktalardan bir tanesi olan metodoloji tercihinin ilerleyen yıllarda konuyla ilgili çalışmalar detaylı bir yapı kazandığında çözüleceği düşünülmektedir.

⁵ İlerleyen yıllarda literatür genişlemesi neticesinde araştırmacıların meta-analize yönelmesi, araştırmacıların müstakil çalışmalarında ortaya koydukları verilerin bir bütün olarak incelenmesine de olanak taniyacaktır.

⁶ Çalışma Demir'in (2019) doktora tezi çerçevesinde elde ettiği veriyi temel almaktadır.

⁷ İsimlendirmesi itibarıyla görsel medyaya işaret ettiği düşünülebilecek olan yapım ifadesi, çalışma çerçevesinde radyo programlarından internet sayfalarına, sinema filmlerinden sosyal medya gruplarına kadar çok geniş bir yelpazeye yönelik kullanılmaktadır.

Kaynakça

- Akgül, M. (2008). Medya ve din: Radyo iletişimi ve Gözyaşı Fm örneği. *Türk-İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, 6, 39-86.
- Akkutay, Ü. (1989). TRT'nin din kültürü ve ahlak programları. *Diyanet İlmî Dergi*, 25(2), 59-62.
- Aksu, A. B. (2004). *Medya, çocuk ve din eğitimi* (Doktora Tezi). Uludağ Üniversitesi.
- Akşit, V. (2008). Medyada din hizmetleri ve dini danışmanlık. *I. Din Hizmetleri Sempozyumu*, 2, 600-607. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Altaş, N. (2015). Uzaktan eğitim ve İLİTAM uygulamalarının geleceği nasıl olmalıdır? *Bugünün İlahiyatı nasıl olmalıdır? Sorunlar ve çözümleri (İlmî toplantı)*, 387-412.
- Altaş, N. (2016). Türkiye'de dinî yükseköğretim alanında uzaktan eğitimle ilgili algı sorunları ve İLİTAM uygulamaları. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 14(31), 7-42.
- Altaş, N. (2018). Yüksek din öğretiminde uzaktan eğitim uygulamaları: İLİTAM ve sorunları. İçinde M. Köylü (Ed.), *Türkiye'de din eğitimi ve sorunları* (ss. 209-238). İstanbul: Dem.
- Altıntaş, M. E. (2008). *Din eğitimi açısından sihir ve büyü içerikli filmlerin etkilerine ilişkin çocukların algıları* (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi.
- Arslan, M. (2009). Dindarlık algısını şekillendirmede kitle iletişim araçları. *IV. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri*, 362-375. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.

- Arslan, M. (2016). Kitle iletişim araçları, medya ve din ilişkisi üzerine. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 5-26.
- Aydeniz, H. (2015). *Din hizmetlerinin yürütülmesinde bir imkân ve meydan okuma olarak medya*. İçinde M. Çamdereli, B. Ö. Doğan ve N. K. Şener (Ed.), *Dijitalleşen Din [Medya ve Din 2]* (ss. 289-324). İstanbul: Köprü Kitapları.
- Aydın, C. (2018). Televizyondaki dini programlara yönelik tutumlar ile dindarlık arasındaki ilişkilerin incelenmesi. *ICES-2018 1. Uluslararası Eğitim ve Sosyal Bilimlerde Yeni Ufuklar Kongresi Bildirileri*, 80-91. <https://doi.org/10.21733/ibad.416756>
- Aydın, H. ve Eken, M. (2014). Din görevlilerinin sosyal medya kullanım alışkanlıkları. İçinde M. Çamdereli, B. Ö. Doğan ve N. Kocabay Şener (Ed.), *Medya ve din* (1. basım, ss. 377-405). Cağaloğlu, İstanbul: Köprü Kitapları.
- Aydın, M. Ş. (2011). *Açık toplumda din eğitimi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Baydar, M. Ç. (1994). *İslam ve radyo televizyon*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Belch, G. E. (1982). The effects of television commercial repetition on cognitive response and message acceptance. *Journal of Consumer Research*, 9(1), 56-65.
- Bilecik, S. (2018). *Örgün din eğitimi ve din okuryazarlığı becerisi*. Konya: Yediveren Kitap.
- Bilis, A. E. (2017). Modern yaşamda dini değerlerin televizyonda temsili: “Nihat Hatipoğlu ile iftar” programı örneği. *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, 9(4), 189-210. <https://doi.org/10.18094/si.61934>
- Büyükkara, M. A. (2000). İşlevsel Kelâm için vazgeçilmez bir kaynak ve araç olarak internet. *Kelâmın İşlevselliği ve Günümüz Kelam Problemleri Bildiriler - Tartışmalar*, 205-216. İzmir.
- Cacioppo, J. T. ve Petty, R. E. (1979). Effects of message repetition and position on cognitive response, recall, and persuasion. *Journal of Personality and Social Psychology*, 37(1), 97-109. <https://doi.org/10.1037//0022-3514.37.1.97>
- Cevherli, K. ve Şentepe, A. (2016). İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin sosyal medya kullanım alışkanlıkları. İçinde A. İnce ve K. Cevherli (Ed.), *Gençliğin Gelişimi ve Problemleri Karşısında Din Görevlileri* (ss. 123-143). İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Coşkun, S. ve Saraçlı, S. (2015). Dini içerikli filmlere karşı tutum ve davranışların din eğitimi bağlamında istatistiksel tekniklerle incelenmesi: AKÜ İslami İlimler Fakültesi öğrencileri üzerine bir uygulama. İçinde B. Yorulmaz, W. L. Blizek, N. Tınaz, J. Lyden, M. A. Doğan, Z. Ş. Altın, ... H. Yiğit (Ed.), *Sinema ve Din* (ss. 109-129). İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi.
- Çelik, A. (2004). *Radyo ve televizyonlarda yayınlanan dini programları eğitim açısından değerlendirme*. İstanbul: Aktif Yayınevi.
- Çuhadar, M. (2015). Dijitalleşen din ve Diyanet. İçinde M. Çamdereli, B. Ö. Doğan ve N. K. Şener (Ed.), *Dijitalleşen Din [Medya ve Din 2]* (ss. 173-222). İstanbul: Köprü Kitapları.
- Demir, R. (2019). *Türkiye’de çocuk kanallarında yayınlanan çizgi filmlerde dini ve kültürel değerler eğitimi* (Doktora Tezi). Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Demir, R. ve Cebeci, S. (2018). 4-6 yaş grubu çocukların çizgi filmlerden etkilenme durumları. *The Journal of Academic Social Science Studies [JASSS]*, (67), 291-306.
- Erken, B. (2016). *Online İslami eğitim: Qibla.com örneği* (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Furat, A. Z. (2008). *Yetişkinlerin yaygın din eğitiminde televizyonun yeri ve fonksiyonları (İstanbul örneği) - Sır dizileri ve dini programlar* (Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

- Furat, A. Z. (2009). Yaygın din eğitiminde kitle iletişimi araçlarının yeri: Televizyon örneği. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (19), 37-62.
- Furat, A. Z. (2010). Popüler kültürün din eğitimine yansımaları. *Kuram ve Eylem Yönüyle Din Eğitiminin Teolojik ve Felsefi Temelleri Sempozyumu*, 151-165. Konya.
- Furat, A. Z. (2011). DKAB derslerinde görsel medyanın kullanımı/ kullanılabilirliği. İçinde R. Kaymakcan, M. Zengin ve Z. Ş. Arslan (Ed.), *Türkiye’de Okullarda Din Öğretimi* (ss. 573-587). İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi.
- Furat, A. Z. (2012). Din okuryazarlığı: Din eğitimi felsefesi açısından temel bir kavram. *Marife*, 12(3), 9-24.
- Furat, A. Z. (2013). Kitle iletişim araçları ve yaygın din eğitimi. *Yaygın Din Eğitimi Sempozyumu*, 1, 147-162. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Furat, A. Z. (2015). Medya ve din: Din eğitimi açısından yeni bir imkân alanı mı tehdit mi? İçinde M. Çamdereli, B. O. Doğan ve N. K. Şener (Ed.), *Dijitalleşen Din [Medya ve Din 2]* (ss. 325-364). İstanbul: Köprü Kitapları.
- Gelici, Z. (2007). *Sırlara vurgu yapan mistik televizyon programlarını din eğitimi açısından tahlili* (Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Gözütok, Ş. (2013). E-öğrenme ve yeni öğrenme ortamları. *Küreselleşme Sürecinde Din Eğitimi Sempozyum Bildiri Kitabı*, 37-42. Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi.
- Greenhow, C., Sonnevend, J. ve Agur, C. (Ed.). (2016). *Education and social media: Toward a digital future*. MIT Press.
- Güneş, A. (2018). Medyanın olumsuz din algısına etkisi. *The Journal of International Social Sciences*, 28(1), 203-216.
- Haberli, M. (2014). *Sanal din: Tarihsel, kuramsal ve pratik boyutlarıyla internet ve din*. İstanbul: Açılımkitap.
- Haberli, M. (2018). Sosyal medyada dini inanç ve ahlaki değerlerin dejenerasyonu üzerine bir değerlendirme. *I. Uluslararası İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Kongresi*, 640-648. Zonguldak: Karabük Üniversitesi.
- İnal, K. (2009). *Medya okuryazarlığı elkitabı*. Ankara: Ütopya Yayınevi.
- İskurt, M. (1995). Diyanet televizyonu (Özel TV ya da özel bir saat). *I. Din Şûrası Tebliğ ve Müzakereleri*, 2, 349-353. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Kanburoğlu, Ü. B. (2011). *Popüler kültür–din eğitimi ilişkisi: İmam hatip liseleri örneği* (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi.
- Karacoşkun, M. D. (2002). Bireysel ve toplumsal çözülmede televizyon faktörü üzerine düşünceler. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6(1), 221-233.
- Karataş, M. (2013). Medya vaizliği (Analitik bir yaklaşım). *Vaaz ve Vaizlik Sempozyumu*, 2, 297-312. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Kaymakcan, R., Meydan, H. ve Telli, A. (2013). Paydaşlarına göre İlahiyat lisans tamamlama (İLİTAM) programının değerlendirilmesi. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 11(26), 71-110.
- Keyifli, Ş. (2015). İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin sinema algısı üzerine bir alan araştırması (Dokuz Eylül İlahiyat Fakültesi örnekleme). İçinde B. Yorulmaz, W. L. Blizek, N. Tınaz, J. Lyden, M. A. Doğan, Z. Ş. Altın, ... H. Yiğit (Ed.), *Sinema ve Din* (ss. 147-174). İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi.

- Koch, T. ve Zerback, T. (2013). Helpful or harmful? how frequent repetition affects perceived statement credibility. *Journal of Communication*, 63(6), 993-1010. <https://doi.org/10.1111/jcom.12063>
- Korkmaz, M. (2015). Din dersi öğretmenlerinin bir öğretim materyali olarak filmlerden yararlanma durumu. İçinde B. Yorulmaz, W. L. Blizek, N. Tınaz, J. Lyden, M. A. Doğan, Z. Ş. Altın, ... H. Yiğit (Ed.), *Sinema ve Din* (ss. 85-108). İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi.
- Korkmaz, M. (2017). Din dersi öğretmenlerinin bir öğretim materyali olarak filmlerden yararlanma durumu. *Bilimname*, 33(1), 35-66. <https://doi.org/10.21646/bilimname.2017.17>
- Korukçu, A. (2016). Medya yoluyla din hizmetleri. İçinde R. Doğan & R. Ege (Ed.), *Din Hizmetlerinde Rehberlik ve İletişim El Kitabı* (ss. 155-188). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Korukçu, A., Cengil, M. ve Ardahanlı, Ö. (2015). Sosyal medya ve din: Facebook örneğinde dini içerikli paylaşımlar üzerine bir değerlendirme. İçinde A. Ünal (Ed.), *Geçmişten Geleceğe Ahlâk* (ss. 509-531). Bartın: Bartın Üniversitesi Yayınları.
- Köylü, M. (2012). *Din eğitiminde çağdaş konular*. İstanbul: Dem Yayınları.
- Köylü, M. (Ed.) (2018). *Türkiye’de din eğitimi ve sorunları*. İstanbul: Dem.
- Kuzudişli, A. (2013). Din eğitimi ve sanal alem. İçinde H. Aydın ve M. Polat (Ed.), *Küreselleşme Sürecinde Din Eğitimi Sempozyum Bildiri Kitabı* (ss. 28-36). Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi.
- Küçükcan, T. (2005). Dinî yayıncılıkta internet (Sanal dinî iletişim açısından yeni alanlar ve yeni stratejiler). *II. Uluslar Arası Dinî Yayınlar Kongresi Tebliğler-Müzakere-ler*, 211-220. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Lecheler, S., Keer, M., Schuck, A. R. T. ve Hänggli, R. (2015). The effects of repetitive news framing on political opinions over time. *Communication Monographs*, 82(3), 339-358. <https://doi.org/10.1080/03637751.2014.994646>
- McLuhan, M. (1994). *Understanding media: The extensions of man* (1st MIT Press ed). Cambridge, Mass: MIT Press.
- McLuhan, M. (2007). *Gutenberg galaksisi: Tipografik insanın oluşumu* (G. Çağalı Güven, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Menekşe, Ö. (2015). Dinin dijitalleşmesi ve mobil uygulamalar. İçinde M. Çamdereli, B. Ö. Doğan ve N. Kocabay Şener (Ed.), *Dijitalleşen Din [Medya ve Din 2]* (ss. 151-174). İstanbul: Köprü Kitapları.
- Nazıroğlu, B. (2015). Din eğitiminin gerekliliği açısından dini medya okuryazarlığı. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 15(2), 191-220.
- Ong, W. J. (2010). *Sözlü ve yazılı kültür: Sözü teknolojileşmesi* (S. P. Banon, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Orhan, E. (1997). *Televizyonda yayınlanan şiddet, cinsel ve dini içerikli filmlerin ve çizgi filmlerin çocukların dini duyguları üzerine etkisi* (Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi.
- Öncü, A. (2017). Çağdaş Türk sinemasında din adamı tasviri: ‘Kış uykusu’ filmi örneği. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 21(2), 947-976. <https://doi.org/10.18505/cuid.327667>
- Öncül, R. (2000). *Eğitim ve eğitim bilimleri sözlüğü*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı.

- Polat, M. ve Eren, E. (2013). İlköğretim din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmen adaylarının sosyal medya kullanım alışkanlığının değerler eğitimi bağlamında analizi. İçinde H. Aydın ve M. Polat (Ed.), *Küreselleşme Sürecinde Din Eğitimi Sempozyum Bildiri Kitabı* (ss. 7-27). Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi.
- Postman, N. (2010). *Televizyon: Öldüren eğlence. Gösteri çağında kamusal söylem* (2. baskı; O. Akinhay, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sancak, Y. (2018). *Çizgi filmlerin din eğitimindeki rolü hakkında din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenlerinin görüşleri: Sivas ve Kars ili örneği* (Yüksek Lisans Tezi). Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tokat.
- Solmaz, A. (2017). *Toplumsallaşma sürecinde din eğitiminin medya algılaması ve medya kullanım alışkanlıkları üzerindeki rolü* (Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Taşkıran, N. Ö. (2007). *Medya okuryazarlığına giriş*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- Torun, Ş. (2010). *Sihir içerikli dizi filmlerin çocuklara olan etkisinin din eğitimi açısından incelenmesi: Selena dizi filmi örneği* (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Turan, İ. (2005a). *Dinî içerikli televizyon programlarının yetişkinler üzerine etkisi* (Yüksek Lisans Tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun.
- Turan, İ. (2005b). Televizyonun birey ve toplum üzerindeki olumlu ve olumsuz etkileri. *Diyanet İlmî Dergi*, 41(1), 119-144.
- Turan, İ. (2007). Medyadaki din adamı imajı üzerine bazı düşünceler. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (24-25), 291-304.
- Turanalp, M. F. (2016). İnternetin ergenlere olumsuz etkileri üzerine din eğitimi temelli bir yaklaşım. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, 16(1), 111-131.
- Türkoğlu, N. ve Şimşek, M. C. (Ed.) (2007). *Medya okuryazarlığı*. İstanbul: Kalemus Yayınları.
- Varol, M. B. (2012). Dijital ortamda siyer anlatım ve öğretimi: (Tespitler-problemler-teklifler). *Siret Sempozyumu I: Türkiye’de Siret Yazıcılığı Siret Sempozyumu I: Türkiye’de Siret Yazıcılığı*, 523-543. Ankara.
- Yıldız, İ. (2002). Küreselleşme bağlamında sanal din eğitimi. *Avrupa Birliği’ne Giriş Sürecinde Türkiye’de Din Eğitimi ve Sorunları Sempozyumu*, 286-305. Adapazarı.
- Yılmaz, M. (2002). *Eğitimde internet ve bir din eğitimi vortalı denemesi* (Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Yorulmaz, B. (2013a). Bir yaygın din eğitimi aracı olarak sinema. *Yaygın Din Eğitimi Sempozyumu II*, 153-175.
- Yorulmaz, B. (2013b). Din eğitiminde yardımcı bir araç olarak “tebliğ filmleri”: “Horton hears a who” örneği. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü Dergisi)*, (44), 247-262.
- Yorulmaz, B. (2013c). Din ve değerler eğitimi açısından Caillou çizgi filminin değerlendirilmesi. *Diyanet İlmî Dergi*, 49(3), 127-143.
- Yorulmaz, B. (2013d). Pepee çizgi filminin din ve değerler eğitimi açısından değerlendirilmesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(24), 438-448.

- Yorulmaz, B. (2015a). Dijital oyunlardaki din ve din eğitiminde dijital oyunların kullanılma imkanı. İçinde M. Çamdereli, B. Ö. Doğan ve N. Kocabay Şener (Ed.), *Dijitalleşen Din [Medya ve Din 2]* (ss. 365-410). İstanbul: Köprü Kitapları.
- Yorulmaz, B. (2015b). *Sinema ve din eğitimi*. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi (DEM).
- Yorulmaz, B. (2018). Medyadaki dini faaliyetler ve sorunlar. İçinde M. Köylü (Ed.), *Türkiye’de Din Eğitimi ve Sorunları* (ss. 445-480). İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi.
- Yorulmaz, B. ve Tanrıverdi, M. Z. (2015). Din ve değerler eğitimi açısından keloğlan çizgi filminin değerlendirilmesi. *Sinema ve Din*, 29-51. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi.

MEDIAD

Medya ve Din Araştırmaları Dergisi | Journal of Media and Religion Studies

Media and Religion Studies in Religious Education Literature in Turkey

Ayşe Zifan FURAT

Extended Abstract

Technological developments, and mass media among those particularly, is one of the main determinants of the era where they circulated extensively. Owing to that fact, mass media and its relation with the religious domain have become one of the key topics in Turkish academia since the dawn of the new millennium. Having observed the significance of media use in both social and personal life, researchers of religious education elaborated on, at least, two important discussion topics. While the first, and perhaps the most prevalent one was addressing the creation of an alternative media-centered pedagogical environment outside the formal settings, the second topic concentrated on the potential of media to teach religion in the classrooms.

Outcomes of the above-mentioned discussions has become extensively available in various academic formats, including dissertations, editorial volumes, and journal articles, since 1989 when the first academic article discussing the relations between media and religious education was published. Although the growth in the number of related academic sources indicated the need for evaluating them, neither have the main research concerns nor the researchers' main academic tendencies in these works been systematically researched yet. Therefore, this paper aims to explore the main research trends in media and religion studies and to pursue answers to the following inquiry: Which research questions are featured in Turkish religious education literature?

Based on the fact that the main purpose of the paper was providing a generic framework for exploring the specifics in the relevant literature, qualitative methods were applied to the data collected during the research. The preliminary analysis disclosed that most of the available literature have shared similar research concerns, regardless of the author's professional background, whether it be in religious studies or theology, or any related disciplines. Therefore, the paper embraces a broader definition of religious education literature that includes the works from different disciplines provided that they feature any key theme or issue in religious education. Consequently, it is divided into three main chapters in accordance with the most common research questions in the academic works, i.e. the ones about users' perception of media, media effects, and media use.

The user's perception of media —one of the most highlighted titles among the researchers since the topic gained particular popularity— refers to the users' attitudes and opinions towards many interconnected themes such as the representation of religion in the media, the functionality of media in disseminating the religious message, and relations between religiosity and media use. As the research indicated, the current religious education literature addressed those themes under two main categories: profiling the users in terms of (1) their opinion on religion in the media and

(2) their use of religious media content. In both types of studies, researchers have covered the users’ aspect through the quantitative data collected in their field research which facilitated generalizations as well as statistical deductions. Yet, over-emphasizing the quantitative data in these works constituted one of the major deficiencies of the current literature. The limited number of qualitative researches showed, however, the users’ vary significantly in their approach to religious message in the media when they are asked to express their thoughts through in-depth interviews.

The early works in the literature show a strong tendency towards studying the perception of vulnerable groups exposed to media influence, and among them particularly children. Nonetheless, this interest was extended to different groups—adults, theology students, etc. Wide range of diversity regarding the sampling became more visible in the forthcoming years. A similar tendency also occurred in terms of media choice; although different types of media were studied, the academic interest has shifted to popular media, and particularly to social media. Whereas it has ascribed a certain value to the literature, it also created difficulty in scrutinizing the continuity and change in the users’ perception.

Media effects in formation of religious thoughts and attitudes have also been studied extensively by researchers from different disciplines of religious studies, including the psychology of religion and the sociology of religion. However, the topic has received significant research attention from the field of religious education since the success in education process has traditionally been considered closely correlated with the sustainability of effects. As the research indicates, available resources in religious education literature fall under two categories in this regard, which coincide with the mainstream education theories: intentional and unintentional effects of media. While the intentional effects were scrutinized with regard to the media use in formal settings, the unintentional effects concentrated on religious message and their role in the creation of new informal religious education environments. Although their research findings differ substantially, both types of research divulged one of the most crucial methodological concerns in the field: how to evaluate the effects of media accurately, if it is possible?

As a response to that question, the early literature embraced a self-evaluation-based approach by inquiring whether the participants think that ‘they were affected by media’ or ‘in which domains they perceive this effect’. The findings regarding the difference between the one’s self-perception and the media’s actual effect on the user encouraged the researchers for more elaborated methods. In a short while, this straightforward approach was replaced by rather elaborated techniques such as gathering data through semi-constructed interviews on media genres, specific productions, and even popular characters.

There is a clear indication that researchers of religious education have turned towards studying the functionality of media in the past years rather than solely reflecting their concerns on the harmful effects of unrestrainedly disseminating religious messages in the media. Concordantly, the media use, the third spotlighted research question in the recent religious education literature, focused on two interrelated aspects of religion in media: representation of religious content in the media and messages disseminated through religious media. Research on both topics has generated a certain growth in academic production, yet, the research showed that research designs applied in these works have not been advanced concomitantly. Embracing a content-oriented approach in their research to a great extent, their findings were mostly based on the data collected through

content analysis. Accordingly, the experimental research designs were not featured, although they have a certain potential for investigating media use.

As a result, the research showed that the Turkish religious education literature shares the rising interest in the topic, yet, it shows certain inadequacies in two regards. First, the lack of continuity in the research focus, despite the fact that the number that available resources in the field is in growth, introduces complications for exploring the associations in the relevant literature across space and time. Second, replication of traditional research techniques indicates a certain need for developing more comprehensive and elaborated research designs. Furthermore, two important discussions topics, i.e. religious media literacy and media ecology, have not yet been introduced systematically in the field. Hopefully, future research will shed light on different aspects of religion and media relations in the field of religious education.